

কবিৰ পৰিচয়

- কবি: সন্দেশ ৰাসকৰ ৰচক হ'ল আব্দুল ৰহমান (যাক অপভ্রংশত 'অন্ধমাণ' বা 'অন্ধহমাণ' বুলিও জনা যায়)।
- সময়: ১২-১৩ শতিকাৰ (আনুমানিক ১০০০-১২০০ খ্রীষ্টাব্দ)।
- বাসস্থান: তেওঁ পশ্চিম ভাৰতৰ (বৰ্তমান পাকিস্তানৰ অন্তৰ্গত) মুলতান অঞ্চলৰ অধিবাসী আছিল।
- ঐতিহাসিক গুৰুত্ব: অপভ্রংশ ভাষাত ধৰ্মনিৰপেক্ষ প্ৰেমকাব্য ৰচনা কৰা তেওঁ প্ৰথমগৰাকী মুছলিম কবি।

কাব্যিক পৰিচয় আৰু বিষয়বস্তু

- কাব্যৰ শ্ৰেণী: ই এক বৈৰাগ্য বা ধৰ্মীয় বিষয়ৰ পৰা মুক্ত ধৰ্মনিৰপেক্ষ বিৰহ কাব্য। কালিদাসৰ 'মেঘদূত'ৰ দৰেই ই এক 'সন্দেশ কাব্য' (Message Poem)।
- মূল কাহিনী: বিজয়পুৰ (বিজৌলিয়া) নামৰ ঠাইৰ এগৰাকী প্ৰোথিতপতিকা বিৰহিণী নায়িকাই খাম্বাতলৈ ব্যৱসায়ৰ বাবে গুচি যোৱা নিজৰ স্বামীলৈ পথচাৰী বাটেৰে যোৱা পিথক এজনৰ জৰিয়তে নিজৰ বিৰহ-বেদনা আৰু প্ৰেমৰ বাৰ্তা (সন্দেশ) প্ৰেৰণ কৰিছে।
- বিন্যাস: কাব্যখনি তিনিটা 'প্ৰক্ৰম' (অধ্যায়) ত বিভক্ত আৰু ইয়াত মুঠ ২১৬ টা শ্লোক/ছন্দ আছে।
- ঋতু বৰ্ণনা: কাব্যখনত ছয়টা ঋতুৰ (ষড় ঋতু) বিস্তৃত আৰু মনোৰম কাব্যিক বৰ্ণনা সন্নিৱিষ্ট হৈছে, যিয়ে নায়িকাৰ বিৰহ বেদনাক আৰু অধিক তীব্ৰ কৰি তুলিছে।
- ভাষা ও ৰস: মূলতঃ অপভ্রংশ ভাষাত ৰচিত এই কাব্যখনত শৃঙ্গাৰ ৰস (বিশেষকৈ বিপ্লৱম্ভ শৃঙ্গাৰ বা বিৰহ ৰস) প্ৰধান।

'সন্দেশ ৰাসক' কাব্যখনি মূলতঃ বিৰহ-বেদনা, প্ৰেমৰ আবেগ আৰু ষড় ঋতুৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্যৰে পৰিপূৰ্ণ এক মনোৰম ধৰ্মনিৰপেক্ষ প্ৰেমকাব্য। তিনিটা প্ৰক্ৰম (অধ্যায়) আৰু ২১৬ টা শ্লোকত আবদ্ধ এই সমগ্ৰ কাহিনীভাগ তলত বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হ'ল:

১. নায়ক-নায়িকাৰ বিচ্ছেদ আৰু নায়িকাৰ বিৰহ অৱস্থা কাহিনীৰ আৰম্ভণি ঘটিছে বিজয়পুৰ (বিজৌলিয়া) নামৰ এখন সমৃদ্ধিশালী নগৰত। নগৰখনৰ এগৰাকী অত্যন্ত ৰূপৱতী নৱবিবাহিতা গৃহিণীৰ স্বামীয়ে ধন-সম্পত্তি উপাৰ্জন আৰু ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ উদ্দেশ্যে সুদূৰ খাম্বাত নগৰলৈ গমন কৰে। স্বামী গুচি যোৱাৰ পাছত নায়িকা অত্যন্ত একাকী হৈ পৰে। স্বামীৰ বিৰহত তেওঁৰ খোৱা-বোৱা, সাজ-পোছাক আৰু আনন্দ-স্মৃতিৰ প্ৰতি অনীহা জন্মে। দিনৰ পাছত দিন বিৰহৰ জুইত দগ্ধ হৈ নায়িকাই কেৱল স্বামীৰ পুনৰাগমনৰ বাবে অপেক্ষা কৰি ৰয়।

২. পথিকৰ সতে সাক্ষাৎ আৰু বাৰ্তা নিবেদন এনেদৰে বিৰহ বেদনাত ছটফটাই থকা অৱস্থাতে এদিনাখন নায়িকাই তেওঁলোকৰ ঘৰৰ সমুখৰ বাটেৰে এজন অপৰিচিত অথচ ব্যক্তিত্বসম্পন্ন আৰু মার্জিত পথিক (বাটৰুৱা) খাম্বাতৰ দিশে যোৱা প্ৰত্যক্ষ কৰে। পথিকজনক দেখি নায়িকাৰ মনত স্বামীলৈ চিঠি বা বাৰ্তা পঠিয়াবলৈ আশাৰ সঞ্চাৰ হয়। তেওঁ খৰধৰকৈ গৈ পথিকজনক ৰখাৱায় আৰু নিজৰ পৰিচয় দি বিনম্ৰভাৱে অনুৰোধ জনায় যাতে তেওঁ খাম্বাতত থকা নায়িকাৰ স্বামীক লগ পাই নায়িকাৰ কাষলৈ ঘূৰি আহিবলৈ খবৰ দিয়ে।

৩. ষড় ঋতুৰ বিস্তৃত বৰ্ণনা (বিৰহৰ চৰম পৰ্য্যায়) প্ৰথমতে অপৰিচিত নাৰীগৰাকীৰ প্ৰশ্ন শুনি পথিকে অলপ আচৰিত হৈছিল যদিও নায়িকাৰ চকুৰ পানী আৰু হাহাকাৰ দেখি তেওঁৰ দয়া ওপজে। ইয়াৰ পাছতে কাব্যখনৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ আৰম্ভ হয়। নায়িকাই পথিকজনৰ আগত গোটেই বছৰটোৰ ছটা ঋতুত (গ্ৰীষ্ম, বৰ্ষা, শৰৎ, হেমন্ত, শিশিৰ/শীত আৰু বসন্ত) স্বামীৰ অনুপস্থিতিত তেওঁ কেনে কষ্ট ভোগ কৰিছে, তাৰ হৃদয়স্পৰ্শী বৰ্ণনা দিয়ে:

- বৰ্ষা আৰু শীতকালত: বিজুলীৰ চমকনি, মেঘৰ গৰ্জন আৰু শীতৰ চোঁচা বতাহে কেনেকৈ তেওঁৰ বিৰহৰ জুই দুগুণে বঢ়াই তুলিছিল।
- বসন্ত ঋতুত: কোকিলৰ কুলি মাত আৰু ফুলৰ সৌন্দৰ্যই স্বামীহীন অৱস্থাত কেনেকৈ তেওঁক ব্যাকুল কৰি তুলিছিল।

প্ৰকৃতিৰ প্ৰতিটো ঋতুৰ সলনিৰ লগে লগে নায়িকাৰ মানসিক অৱস্থা আৰু বিৰহ বেদনা কিদৰে তীব্ৰতৰ হৈ পৰিছিল, তাৰ কাব্যিক প্ৰকাশ পথিকৰ সমুখত নায়িকাই ডাঙি ধৰে।

৪. কাব্যৰ মিলনাত্মক আৰু আশাবাদী সামৰণি নায়িকাই যেতিয়া নিজৰ বিৰহৰ সন্দেশ (বাৰ্তা) সমগ্ৰ বিৱৰণেৰে পথিকজনক দি শেষ কৰে, ঠিক তেনে সময়তে এক নাটকী মোৰ আহে। কথা শেষ হোৱাৰ লগে লগে নায়িকাই দূৰৰ পৰা কোনোবা অহাৰ উমান পায় আৰু লক্ষ্য কৰে যে তেওঁৰ প্ৰাণৰ স্বামী খান্ধাতৰ পৰা ঘূৰি আহি ঘৰৰ ওচৰ পাইছেহি।

স্বামীক সন্মুখত দেখা পাই নায়িকাৰ মনৰ সমগ্ৰ দুখ-বেদনা, বিৰহ আৰু কষ্ট মুহূৰ্ততে আনন্দলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। যিটো সন্দেশ পথিকৰ হাতত পঠিয়াব বিচাৰিছিল, সেই বাৰ্তাৰ আৰু প্ৰয়োজন নাথাকিল। এনেদৰে অতি সুন্দৰ আৰু সুখকৰ মিলনৰ জৰিয়তে কবি আব্দুল ৰহমানে কাহিনীভাগৰ সামৰণি মাৰে।

সাৰসংক্ষেপ: 'সন্দেশ ৰাসক' কেৱল এজন পুৰুষ আৰু এগৰাকী নাৰীৰ প্ৰেমৰ কাহিনীয়েই নহয়, ই হ'ল মানুহৰ হৃদয়ৰ গভীৰ আবেগ, আকুলতা আৰু প্ৰকৃতিৰ সংমিশ্ৰণত ৰচিত অপভ্ৰংশ সাহিত্যৰ এক কালজয়ী সৃষ্টি।

ভাৰতীয় প্ৰাচীন আৰু মধ্যযুগীয় সাহিত্যত (বিশেষকৈ অপভ্ৰংশ আৰু জৈন সাহিত্যত) 'ৰাসক' বা 'ৰাস' হ'ল এক বিশেষ কাব্য-ৰূপ। আৰম্ভণিতে নৃত্য আৰু গীতপ্ৰধান হ'লেও পৰৱৰ্তী সময়ত ই এক শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্যিক ফৰ্ম বা কাব্যশৈলী হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰে।

১. ৰাসক কাব্যৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ

- গীতি আৰু নৃত্যপ্ৰধানতা: 'ৰাসক'ৰ উৎপত্তি হৈছিল ৰাস-নৃত্য বা তাল-লয়যুক্ত লোকসংগীতৰ পৰা। গতিকে এই কাব্যসমূহ গেয় (গাব পৰা) আৰু গীতিময় গুণযুক্ত।
- বিবিধ ছন্দৰ প্ৰয়োগ: ৰাসক কাব্যত বিভিন্ন ধৰণৰ অপভ্ৰংশ ছন্দ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াৰ ভিতৰত ৰাসবন্ধ, দোহা, পদ্ধড়িয়া আৰু ট্ৰোটক ছন্দ প্ৰধান।
- প্ৰধান ৰস (শ্ৰেঙ্গাৰ আৰু শান্ত): ৰাসক কাব্য মূলতঃ দুটা ভাগত বিভক্ত—
 ১. ধৰ্মীয় বা জৈন ৰাসক: য'ত শান্ত ৰস বা বৈৰাগ্য প্ৰধান।
 ২. লৌকিক বা ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰাসক: য'ত শ্ৰেঙ্গাৰ ৰস (প্ৰেম আৰু বিৰহ) প্ৰধান।
- বিৰহ আৰু ষড় ঋতু বৰ্ণনা: নায়ক-নায়িকাৰ প্ৰেম, নায়কৰ প্ৰবাস গমন, নায়িকাৰ তীব্ৰ বিৰহ আৰু প্ৰকৃতিৰ ছটা ঋতুৰ (ষড় ঋতু) লগত বিৰহৰ আৱেগিক সম্পৰ্ক বৰ্ণনা কৰাটো ৰাসক কাব্যৰ এক অন্যতম বৈচিত্ৰ্য।

- সংক্ষিপ্ত কাহিনীভাগ: কোনো জটিল বা দীঘলীয়া মহাকাব্যিক কাহিনীৰ পৰিৱৰ্তে ৰাসক কাব্যত এটা সৰু আৱেগিক কাহিনী বা ঘটনা সংহিত হৈ থাকে।

২. সাহিত্যৰ ইতিহাসত 'সন্দেশ ৰাসক'ৰ স্থান

অপভ্রংশ সাহিত্যৰ বিশাল ভঁৰালত আব্দুল ৰহমানৰ 'সন্দেশ ৰাসক' কাব্যখনিৰ স্থান অতি উচ্চ আৰু অনন্য। ইয়াৰ ঐতিহাসিক আৰু সাহিত্যিক স্থান তলত দিয়া ধৰণে চিহ্নিত কৰিব পাৰি:

- প্ৰথম ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰাসক কাব্য: জৈন বা ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ বাহিৰত আহি কেৱল মানুহৰ লৌকিক প্ৰেম-বিবহক উপজীৱ্য কৰি ৰচিত প্ৰথম ধৰ্মনিৰপেক্ষ (Secular) ৰাসক কাব্য হ'ল 'সন্দেশ ৰাসক'।
- প্ৰথম মুছলিম কবিৰ ব্যতিক্ৰমী অৱদান: ভাৰতীয় আৰ্য ভাষা আৰু অপভ্রংশ সাহিত্যত কাব্য ৰচনা কৰি কালজয়ী খ্যাতি অৰ্জন কৰা প্ৰথমজন মুছলিম কবি হ'ল আব্দুল ৰহমান (অন্ধমাণ)। বৈচিত্ৰ্যময় ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ সমন্বয়ৰ দিশৰ পৰা ইয়াৰ ঐতিহাসিক স্থান অমূল্য।
- কালিদাসৰ পৰম্পৰাৰ বাহক (সন্দেশ-কাব্য): সংস্কৃত সাহিত্যত মহাকবি কালিদাসৰ 'মেঘদূত'ৰ যি স্থান, অপভ্রংশ সাহিত্যত 'সন্দেশ ৰাসক'ৰ স্থান ঠিক একেই। মেঘদূতৰ বিবহ আৰু বাৰ্তা প্ৰেৰণৰ পৰম্পৰাটোক অপভ্রংশ ভাষাত নতুন ৰূপ দি কবিয়ে নিজৰ মৌলিকতা প্ৰমাণ কৰিছে।

অনুপম ভাষিক আৰু কাব্যিক সৌন্দৰ্য্য: সন্দেশ ৰাসকত অপভ্রংশ ভাষা আৰু প্ৰাক-হিন্দী/প্ৰাক-মাইথিলী ৰূপৰ এক সুন্দৰ সেতু দেখা যায়। বৈয়াকৰণিক দৃষ্টিকোণৰ পৰাও ইয়াৰ স্থান অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ।

- সুখকৰ সামৰণিৰ বৈশিষ্ট্য: সচৰাচৰ বিবহ কাব্যবোৰ কৰুণ ৰসেৰে শেষ হয়, কিন্তু 'সন্দেশ ৰাসক'ত বিবহৰ পাছত নায়ক-নায়িকাৰ সুখকৰ মিলন দেখুৱাই কাব্যখন আশাবাদী কৰি তোলা হৈছে।

সামৰণি: সংক্ষেপতে ক'বলৈ গ'লে, ৰাসক কাব্যৰ ধাৰাটোক ধৰ্মৰ সংকীৰ্ণ গম্ভীৰ পৰা মুক্ত কৰি মানৱীয় প্ৰেম, প্ৰকৃতি আৰু লোক-ভাষাৰ উদাৰ মজিয়াত প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ বাবেই সাহিত্যৰ ইতিহাসত 'সন্দেশ ৰাসক' এক মাইলৰ খুঁটি হৈ ৰ'ব।

প্ৰয়োজনীয় প্ৰশ্নোত্তৰ

প্ৰশ্ন: 'সন্দেশ ৰাসক' কাব্যখনি কাৰ ৰচনা?

উত্তৰ: কবি আব্দুল ৰহমান (অন্ধমাণ)।

- প্ৰশ্ন: অপভ্রংশ ভাষাত কাব্য ৰচনা কৰা প্ৰথমজন মুছলিম কবি কোন?

উত্তৰ: আব্দুল ৰহমান।

- প্ৰশ্ন: 'সন্দেশ ৰাসক' কি ধৰণৰ কাব্য?

উত্তৰ: ই এক ধৰ্মনিৰপেক্ষ শ্ৰেঙ্গাৰসাত্বক বিবহ কাব্য (সন্দেশ কাব্য)।

- প্ৰশ্ন: সন্দেশ ৰাসকত মুঠ কেইটা শ্লোক বা ছন্দ আছে?

উত্তৰ: ২১৬ টা শ্লোক (তিনিটা প্ৰক্ৰমত বিভক্ত)।

- প্ৰশ্ন: সংস্কৃত সাহিত্যৰ কাৰ ৰচনাৰ লগত 'সন্দেশ ৰাসক'ৰ বিষয়বস্তুৰ সাদৃশ্য আছে?

উত্তৰ: মহাকবি কালিদাসৰ 'মেঘদূত' কাব্যৰ লগত।

